

Nieuwe lichenen voor de Nederlandse flora uit het oude herbariummateriaal

André Aptroot & Kok van Herk

De laatste tijd is er hard gewerkt aan de opbouw van de kostmossendatabase van de BLWG. Een tastbaar resultaat is de voorlopige Verspreidingsatlas Korstmossen, die op onze site nu een paar maanden online te bekijken is. Bij het samenbrengen en verifiëren van de data is voornamelijk prioriteit gegeven aan Rode Lijst-soorten, en soorten die bij een herziening van de Rode Lijst er (mogelijk) op terecht gaan komen (kandidaat Rode Lijst-soorten). Een van de acties hierbij was het reviseren van het materiaal in de instituutsherbaria: het Nationaal herbarium in Leiden, en het herbarium van de Utrechtse Universiteit (dat per 1 juni op slot zit na bezuinigingen, maar nu 'gered' lijkt te zijn, en t.z.t. naar Leiden gaat). Een paar jaar terug werden de herbaria van Wageningen, Wijster, Delft en Groningen al naar Leiden overgebracht.

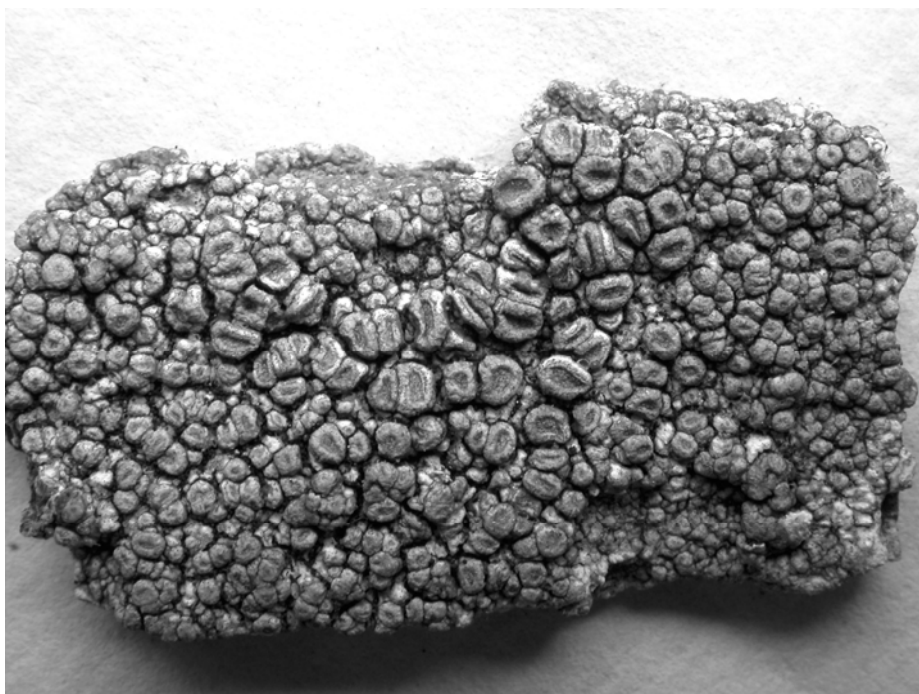
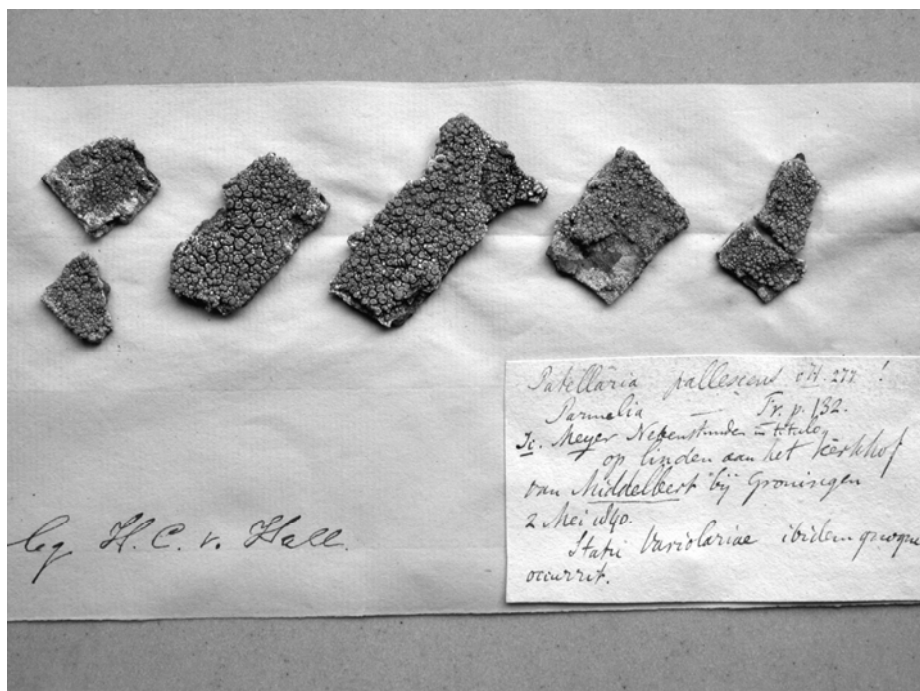
Aan het reviseren van de (kandidaat-) Rode Lijst-soorten in deze herbaria hebben we ieder in totaal ongeveer 8 dagen besteed. Omdat het ondoenlijk is om in zo'n korte tijd alle dozen en zakjes open te maken (bijzondere soorten kunnen in principe onder iedere naam opgeborgen zitten), moesten we keuzes maken. Behalve de (kandidaat-) Rode Lijst-soorten, zijn ook soorten gereviseerd waarvan bekend is dat de determinatie vaak fout ging; soms zijn hele genera gecontroleerd. Namen waaronder veelvuldig gelumpd wordt (bijv. *Lecidea spec.*) zijn ook allemaal bekeken. Al met al is de meerderheid van de soorten, en alle ongedetermineerde materiaal gereviseerd.

In beide herbaria is nauwelijks recent materiaal aanwezig. Veel materiaal is uit de jaren '50 tot '70 van de vorige eeuw, en de nomenclatuur was navenant. Sommige soorten waren onder wel vijf verschillende namen opgeborgen, vaak alleen namen die nu niet meer worden gebruikt. Voor zover het (kandidaat-) Rode Lijst-soorten betrof, hebben we dit op orde gebracht, maar het zou

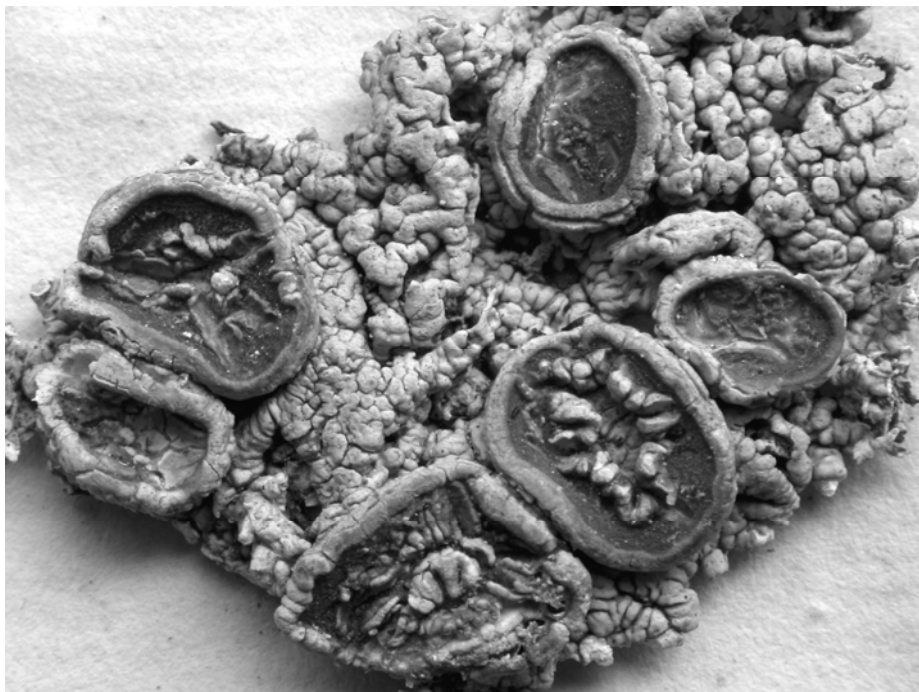
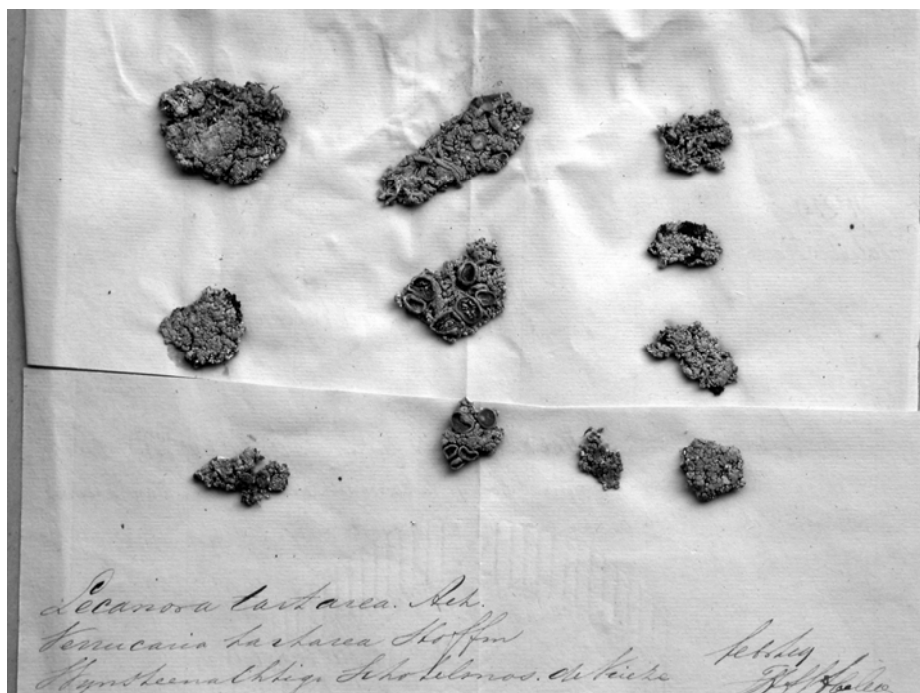
nuttig zijn als dit ook een keer bij de overige soorten gebeurde.

Onderstaand geven we een overzicht van de soorten die nieuw tevoorschijn kwamen of eerder onterecht werden afgevoerd. Behalve nieuwe soorten kwamen vaak ook extra vondsten te voorschijn van zeldzaamheden, of het omgekeerde: bewijs dat bepaalde soorten ten onrechte van Nederland werden opgegeven. Een flink aantal soorten is te voorschijn gekomen als meeverzamelde soort met iets anders. Soms was een soort al meer dan een eeuw geleden verzameld en goed gedetermineerd, maar nog nooit opgegeven. Dit betreft bijvoorbeeld zelfs een paar macrolichenen, zoals *Cladonia botrytes* en *Solenopsora candicans*.

Een aantal soorten die al eens in eerdere checklists was opgegeven, bijvoorbeeld in van Hall (1840), Abeleven (1898) of Brand et al. (1988), maar die later niet meer zijn vermeld, en nu als niet geaccepteerd tellen, worden weer opgevoerd. Ze waren geschrapt omdat bijvoorbeeld het materiaal nooit boven water was gekomen, of er twijfel was of de oorsprong wel in Nederland was. Nu diverse instituutsherbaria samengevoegd zijn in Leiden, en het beeld is nu wat makkelijker compleet te krijgen. Zo zien we geen reden te twifelen aan de herkomst van het materiaal van Vrijdag Zijnen uit de omgeving van Den Haagse (Zorgvliet); de bijmengesels zijn niet gebiedsvreemd en de soorten plausibel. Ook van diverse opgaven van van Hall (1840), zoals *Ochrolechia tartarea* van 't Loo en *Peltigera aphthosa* van Staverden, die nooit geloofd werden omdat Abeleven (1898) ze later niet meldt, bleek materiaal aanwezig en goed gedetermineerd. Het materiaal van Franquinet uit (blijkbaar) de wijde omgeving van Maastricht levert nog de meeste problemen op: Het is duidelijk dat er in Zuid-Limburg ook twee eeuwen geleden geen geschikte groeiplaatsen waren voor *Lasallia*

Figuur 1. *Ochrolechia szalatensis* verzameld in 1840 bij Groningen (foto's: Kok van Herk)

Figuur 2. *Ochrolechia tartarea* afkomstig van Het Loo bij Apeldoorn, verzameld voor 1840 (foto's: Kok van Herk)

pustulata en *Sphaerophorus globosus*, die allebei wel vlakbij in de Ardennen voorkomen. Voor de door hem verzamelde kalksoorten nemen we een Nederlandse oorsprong aan. Het enige andere materiaal van *Lasallia pustulata* komt van “pr(ope) Oldenzaal”, en daar is de dichtstbijzijnde voor de hand liggende vindplaats de Isterberg in Duitsland, waar de soort nog steeds groeit; *Sphaerophorus globosus* is ook gevonden bij Den Haag.

Soms bleek dat het beeld van het vroegere voorkomen bijgesteld moet worden, vaak omdat er oudere vondsten tevoorschijn kwamen, soms omdat de determinaties verwarrend fout waren geweest. Zo blijkt bijvoorbeeld *Stereocaulon tomentosum* slechts uit Nederland bekend van één exemplaar (van de Harendermolen), dat overigens niet onderzocht was bij de revisie van de groep (Brand & Sipman 1978). De eerder als zodanig aangemerkte (en door Brand & Sipman gepubliceerde) exemplaren blijken allemaal tot *Stereocaulon paschale* te behoren. Ook kwamen er nogal wat exemplaren van *Cladonia phyllophora* te voorschijn die verkeerd waren gedetermineerd. Alle oude vondsten van *Ramalina pollinaria* blijken op *R. lacera* te slaan, terwijl een deel van de oude vondsten van *R. fraxinea* toch *R. calicaris* betreft.

Speciaal interessant is de vondst in het herbarium van oudere collecties van *Ramalina siliquosa*. Deze soort stond tientallen jaren te boek als alleen voorkomend op de Havendam van Terschelling, waar hij sinds de 50er jaren bekend was. Sinds kort kennen we extra vindplaatsen op de zeedijken van Delfzijl en bij Nijkerk. Er was onduidelijkheid over de vraag of het voorkomen bij Nijkerk een nieuwe vestiging kon zijn of een maritiem relict. Het eerste scenario leek onwaarschijnlijk omdat de Zuiderzee allang afgesloten is en de vestiging van aan maritieme omstandigheden gebonden soorten niet voor de hand ligt. Het tweede scenario impliceerde dat er door velen jarenlang over dit macrolicheen was heengekeken. De vondst in het herbarium van een exemplaar van deze dijk uit 1921 wijst er nu op dat het

tweede scenario lijkt te kloppen. Overigens gaat de soort recent bij Delfzijl wel spectaculair vooruit. De andere twee oude exemplaren komen overigens van hunebedden; ook in England komt deze in het algemeen aan kustrotsen gebonden soort ook wel eens in het binnenland voor, bijvoorbeeld op de Stonehenge.

Al met al zijn er veel aanvullingen en wijzigingen op de laatste checklist (Aptroot et al. 2004). Het plan is daarom om komend najaar een nieuwe checklist uit te brengen, maar het wachten is momenteel op het uitkomen van de nieuwe Britse licheenflora. Hierin worden naar verwachting veel taxonomische en nomenclatorische wijzigingen doorgevoerd. De bedoeling is dat onze nieuwe checklist zo veel mogelijk bij de internationaal geaccepteerde (Britse) standaard aan gaat sluiten.

***Arthonia patellulata* Nyl.**

Een onopvallende, twijfelachtig gelicheniseerde korst in een genus met vooral lichenen en licheen-parasieten. Enkele malen gevonden op gladde schors in de 19e eeuw (hokken 651, 4052, 4827, hb L).

***Arthopyrenia cinereopruinosa* (Schaer.) A. Massal.**

Een dubious gelicheniseerde soort in een genus met een paar echte lichenen. Enkele malen gevonden op gladde schors in de 19e eeuw (hokken 3148, 4837, hb L).

***Aspicilia laevata* (Ach.) Arnold**

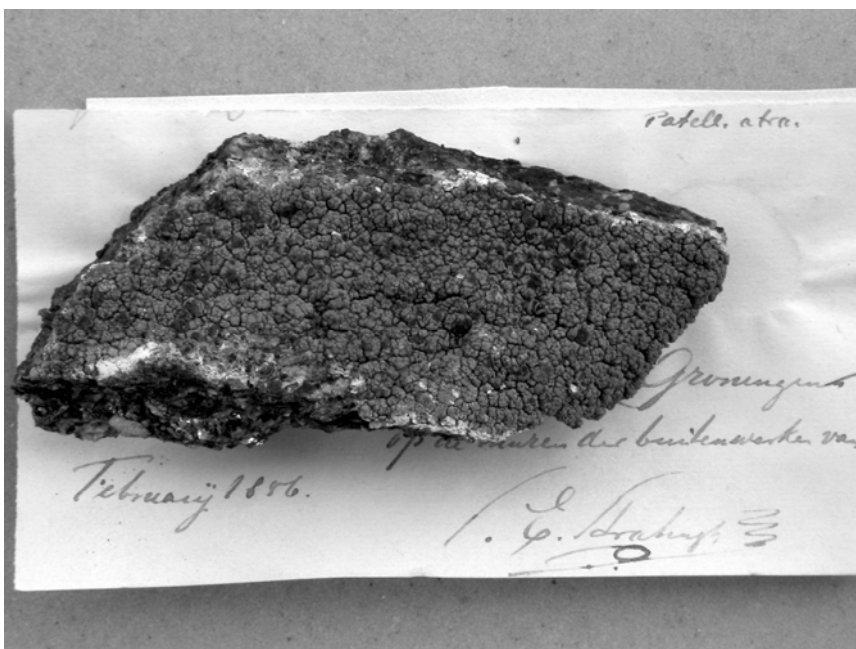
Een grijze korst met ingezonken zwarte apothecien. In 1841 eenmaal gevonden op steentjes in de heide bij De Bilt (hok 3241, hb L).

***Bryoria bicolor* (Ehrh.) Brodo & D. Hawksw.**

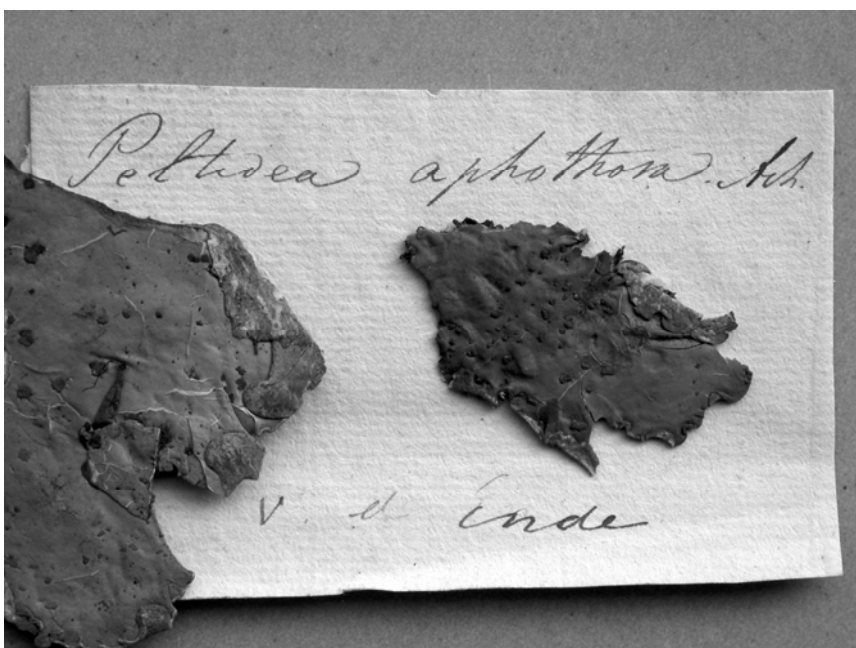
Door Vrijdag Zijnen in het begin van de 19e eeuw gevonden op Zorgvliet bij Den Haag (hok 3044, hb L).

***Buellia arborea* Coppins & Tønsberg**

Een steriele korst. In de 19e eeuw gevonden op eik op landgoed Boekhorst bij Lochem (hok 3431, hb L).

Figuur 3. *Ophioparma ventosa* in 1856 verzameld op de buitenwerken van Groningen (foto: Kok van Herk)

Figuur 4. *Peltigera aphthosa* en *P. leucophlebia* door Van Hall verzameld bij Staverden (foto: Kok van Herk)

***Cladonia botrytis* (Hagen) Willd.**

Deze nogal boreale soort macrolieheer is in 1849 gevonden in Amsterdam op houten schutting bij het Ververs- (of Vermeers-?)pad waar ook wel meer zeldzaamheden zijn verzameld (hok 2535, hb L), maar nog nooit opgegeven.

***Lecidea fuliginosa* Taylor**

Een vrij opvallende glanzend bruine korst met apothecien. In de 19e eeuw nog op graniet van hunebedden van Borger en Bronneger (hok 1256, 1257, hb L).

***Leptogium subtile* (Schrad.) Torss.**

Op schors, in 1889 gevonden bij Goes (hok 4827, hb L) en in 1910 tussen Esch en Vught (hok 4552, hb L).

***Ochrolechia szatalaensis* Versegby**

Een groot wit epifytisch korstmos met wittige apothecien die tot 2 mm groot worden, de schijf is C-negatief. In 1840 op Tilia in Middelbert bij Groningen (hok 7-44-34, hb L) gevonden, maar pas nu herkend (fig. 1).

***Ochrolechia tartarea* (L.) A. Massal.**

Een groot wit epifytisch korstmos met roze apothecien die tot 1 cm groot worden. Al voor 1840 in 't Loo gevonden, en als zodanig opgegeven door van Hall (1840: 307), maar kennelijk later ten onrechte betwijfeld en daarom in geen enkele latere checklist terechtgekomen (fig.2).

***Ophioparma ventosa* (L.) Norman**

Een zeer onverwachte vondst; dit is een boreale, grove gelige korst met knalrode apothecien. In 1856 gevonden op gneiss van de muren der buitenwerken van Groningen (hok 743, hb L) (fig.3). Het materiaal was nooit gedetermineerd en lag onder *Lecanora* sp. Dat het niet gedetermineerd was is een extra reden om niet te verwachten dat het een opzettelijke verwisseling met buitenlands materiaal betreft. Ook komt het wel hier en daar in het laagland voor, bijvoorbeeld aan de Oostkust van Zuid-Schotland.

***Peltigera aphthosa* (L.) Willd.**

Al door van Hall (1840: 277) vermeld van Staverden, maar later nooit meer gemeld. Het materiaal, uit het begin van de 19e eeuw, is inmiddels terecht, en de vindplaats is niet ongeloofwaardig (hok 2658, hb L) (fig. 4).

***Peltigera leucophlebia* (Nyl.) Gyelnik**

Groeide in het begin van de 19e eeuw samen met *P. aphthosa* in Staverden; de vindplaats is niet ongeloofwaardig (hok 2658, hb L) (fig. 4).

***Peltigera szatalae* Gyelnik**

Deze soort wordt meestal samengenomen met *Peltigera praetextata*, maar verschilt juist door het ontbreken van het hoofdkenmerk van deze soort, namelijk de phyllidien. In de 19e eeuw gevonden bij Ubbergen (hok 4053, hb L) en Heusdenhout (hok 5013, hb L)

***Porpidia cinereoatra* (Ach.) Hertel & Knoph**

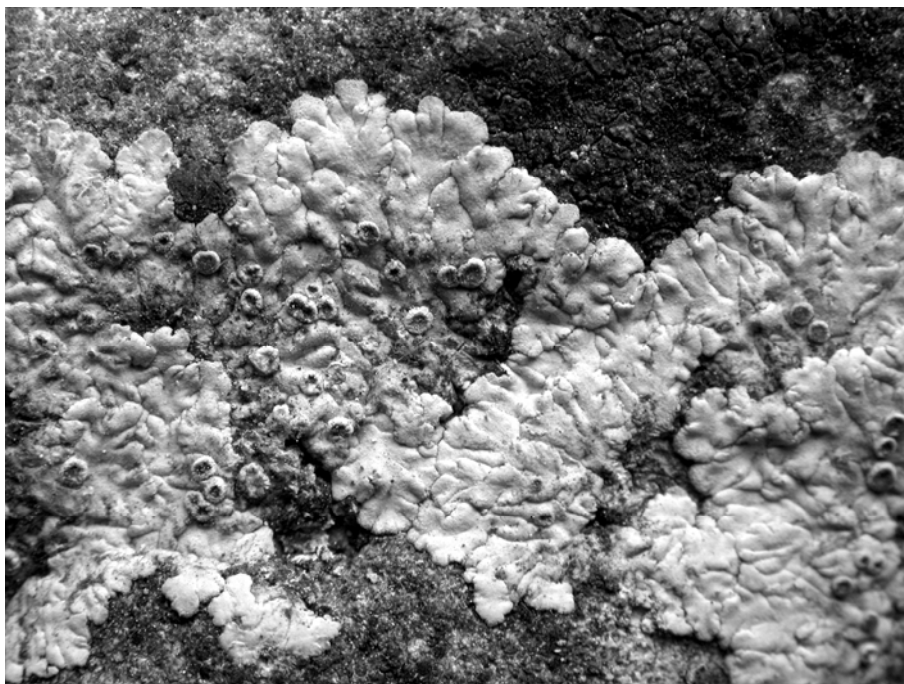
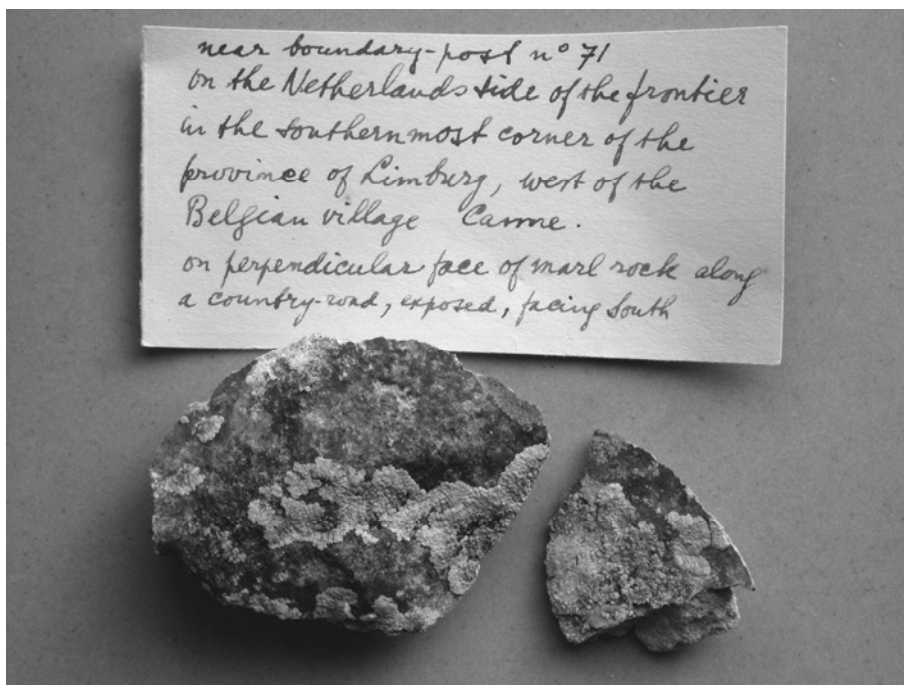
De Nederlandse *Porpidia*'s zijn nog altijd vrij problematisch; de kenmerken zijn niet al te best gecorreleerd. Deze naam is van toepassing op een forse soort met dik areolaat/bullaat thallus en meestal berijpte apothecien. Hij is diverse malen gevonden, vooral op hunebedden (hok 1235, 1246, 1256, 1728, 2721, 3337, 3432, hb L), vanaf de 19e eeuw tot 1941, maar komt nu niet meer voor, of misschien zijn de overgebleven exemplaren ervan te slecht ontwikkeld om te kunnen worden herkend. In het recentere verleden zijn wel exemplaren van hunebedden *P. musiva* genoemd; dit zal wel op hetzelfde kunnen slaan. Nu komt er niets meer op voor dat hier nog aan herinnert.

***Pyrenopsis conferta* (Bornet) Nyl.**

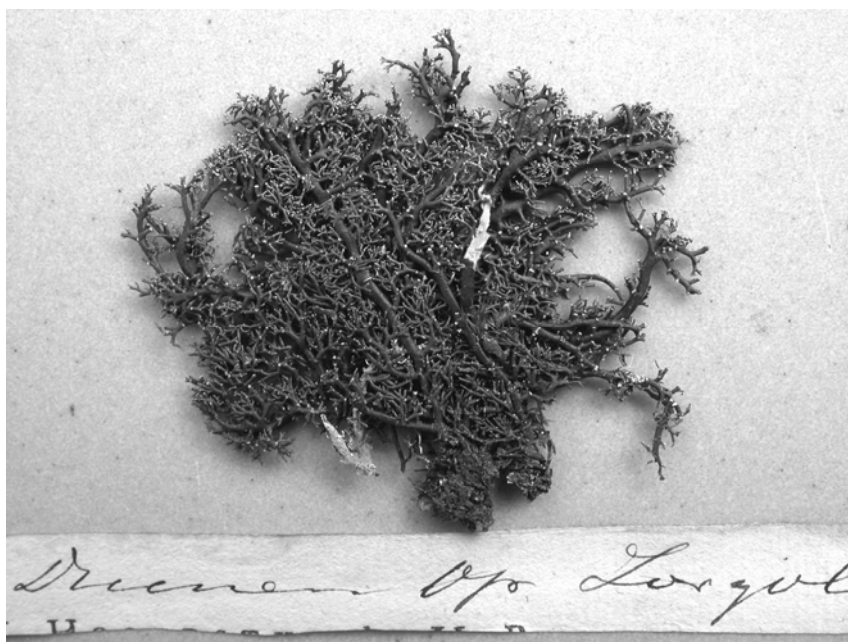
Een onopvallende zwarte pionier op steen. In de 19e eeuw gevonden bij Den Haag (hok 3053, hb L).

***Scoliciosporum corticolum* (Anzi) Arnold**

Een nogal onopvallende soort die op takjes, vooral in de duinen, is meeverzameld met andere soorten en nu pas in het herbarium werd gevonden (hok 152, 153, 437, 2614, 3017, 3026, 3027, 3756, 4413, 5037, 5038, hb Brand).

Figuur 5. *Solenopsora candicans* in 1950 verzameld bij Canne (foto: Kok van Herk)

Figuur 6. *Sphaerophorus globosus* van Zorgvliet uit het begin van de 19^e eeuw (foto: Kok van Herk)

***Solenopsora candicans* (Dickson) Steiner**

In 1950 door Maas Geesteranus verzameld, nog net in Nederland, aan de grens met België ten Westen van Canne (hok 6128, hb L), op een loodrechte mergelwand met o.a. ook *Squamaria cartilaginea* (fig. 5). Deze onmiskenbare, witte placodioïde zuidelijke soort was goed gedetermineerd maar nooit opgegeven. We zijn er recent niet geweest (wel op 200 meter ervandaan) en misschien staat de soort er nog wel...

***Sphaerophorus globosus* (Huds.) Vainio**

Door Vrijdag Zijnen in het begin van de 19e eeuw gevonden op Zorgvliet bij Den Haag (hok 3044, hb L) (fig. 6).

Literatuur

- Abelev, T.H.A.J. 1898. Nieuwe lijst der Nederlandse korstmossen. Nijmegen.
Aptroot, A., C.M. van Herk, L.B. Sparrius & J.L. Spier. 2004. Checklist van de Nederlandse korstmossen en lichteenparasieten. Buxbaumiella 69: 16-55.

Brand, A.M., A. Aptroot, H.A. van Dobben & A.J. de Bakker. 1988. Standaardlijst van Nederlandse Korstmossen (Checklist of Dutch Lichens). Wetenschappelijke Mededelingen Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging 188: 1-68.

Brand, A.M. & H.J.M. Sipman. 1978. Het geslacht *Stereocaulon* (Lichenes) in Nederland. Gorteria 9(2): 37-47.

Hall, H.C. van. 1840. Lichenes. Flora Belgii Septentrionalis. Groningen.

Auteursgegevens

A. Aptroot, G.v.d.Veenstraat 107, 3762 XK Soest
(andreaptroot@wanadoo.nl)
C.M. van Herk, Goudvink 47, 3766 WK Soest
(lonsoest@wxs.nl)

Abstract

New lichens to the Dutch flora from old herbarium collections

A revision of old herbarium collections in the National Herbarium Nederland (Leiden) revealed 19 new lichen species to the Netherlands including conspicuous macrolichens correctly identified in the 19th century but not accepted by later authors, such as *Ochrolechia tartarea* and *Peltigera aphthosa*.